

Hoe hoog je dunk ook is van de linguïstiek, de tekstlinguïstiek, de contrastieve tekstwetenschap of de pragmatiek en van de verklarende kracht van deze disciplines waar het gaat om vertaalverschijnselen, de werkzaamheden van een vertaler zijn niet te reduceren tot het voortbrengen van uitingen die binnen deze disciplines doorgaan voor 'vertalingen'. Men zou vertaalhandelingen veel eerder moeten beschouwen als handelingen met een culturele betekenis. 'Vertalerschap' komt dan ook vooral neer op het vermogen *een sociale rol te spelen*, d.w.z. op het vervullen van een functie die door een gemeenschap wordt toegekend – aan een activiteit – aan de uitvoerders ervan en/of aan de resultaten van die activiteit – op een manier die men geschikt acht binnen het eigen referentiekader. Om binnen een culturele omgeving vertaler te kunnen worden is het dus een voorwaarde dat men zich een reeks normen weet te verwerven voor het bepalen van de geschiktheid van dat soort gedrag en voor het manoeuvreren tussen alle beperkende factoren waar dat gedrag aan onderhevig is.

Naar het proces waardoor een tweetalige spreker erkenning verwerft in zijn of haar hoedanigheid van vertaler, is tot nog toe nauwelijks onderzoek gedaan. Aan het eind van dit boek zal ik daar uitgebreid op ingaan. In dit hoofdstuk zal ik mij bezighouden met de aard van de verworven normen zelf en met hun rol in het sturen van vertaalhandelingen binnen sociocultureel relevante omgevingen. Na deze presentatie zal een korte bespreking volgen van vertaalnormen als object van de tweede orde binnen de vertaalwetenschap, als object dat gereconstrueerd en bestudeerd wordt binnen het kader dat hier wordt geschetst. Aangezien normen die louter op vertaling betrekking hebben alleen maar toegepast kunnen worden binnen de ontvangende cultuur, wordt het onderzoek naar normen niet alleen maar gerechtvaardigd door een doelgroepgerichte benadering, maar vormt het de belichaming ervan.

1 Regels, normen, idiosyncrasiën

Men kan stellen dat vertaling, in haar socioculturele dimensie, onderhevig is aan beperkingen die zowel in hun aard als in hun graad kunnen verschillen. Deze beperkingen worden lang niet alleen maar opgelegd door de brontekst, door de verschillen tussen de taalsystemen en de teksttradities waar de handeling betrekking op heeft en evenmin door de mogelijkheden en grenzen van het cognitieve apparaat van de als tussenpersoon noodzakelijke vertaler. Sterker nog, de cognitie zelf wordt beïnvloed, en vermoedelijk zelfs mede bepaald, door socioculturele factoren. Hoe dan ook, een vertaler gebruikt in andere omstandigheden (bv. het vertalen van teksten uit verschillende genres en/of voor verschillende doelgroepen) vaak andere strategieën, en levert uiteindelijk vaak zeer van elkaar verschillende producten. Het mag

duidelijk zijn dat er onderweg iets veranderd is, en ik vraag mij zeer af of dat het cognitieve apparaat is.

Wat betreft hun kracht heeft men van socioculturele beperkingen wel gesteld dat ze zich bevinden op een schaal tussen twee extremen: aan de ene kant algemene, relatief absolute regels en aan de andere kant zuivere idiosyncrasiën. Tussen deze twee polen ligt een enorm gebied dat wordt bezet door intersubjectieve factoren die men gewoonlijk aanduidt als *normen*. De normen zelf vormen een gradueel continuum langs deze schaal: sommige zijn sterker en lijken dus meer op regels, terwijl andere zwakker zijn en daarom bijna idiosyncratisch. De grenzen tussen de verschillende soorten beperkingen zijn dan ook diffuus. Ook de concepten, net als de overgangen ertussen, zijn relatief. Wat binnen een heterogene groep geldt als niet meer dan een voorkeur voor een bepaald soort gedrag, kan bindende kracht krijgen binnen een (meer homogeen) deel van die groep, bijvoorbeeld waar het gaat om de menselijke actoren (vertalers als onderdeel van tekstproducenten in het algemeen) of de soorten handelingen (tolken of juridisch vertalen binnen vertalen als algemene term).

Langs de temporele as kan elk type beperking – en vaak gebeurt dat ook – door een proces van opkomst en verval overgaan naar een naburig domein. Een pure rage kan inslaan en meer en meer normatief worden en normen kunnen zo 'n sterke geldigheid verwerven, dat ze in de praktijk net zo bindend worden als regels. Het omgekeerde kan natuurlijk ook gebeuren. Veranderingen in geldigheid en kracht hebben vaak te maken met veranderingen in status binnen een gemeenschap. Sterker nog, veranderingen kunnen altijd beschreven worden in verband met het begrip norm, vooral aangezien ze, bij voortgang van het proces, waarschijnlijk op hun terrein zullen komen, d.w.z. daadwerkelijk normen worden. De andere twee typen beperkingen kunnen zelfs gedefinieerd worden in termen van normen: regels als 'meer objectieve', idiosyncrasiën als 'meer subjectieve [of: minder intersubjectieve]' normen.

Sociologen en sociaalpsychologen hebben normen lang beschouwd als de vertaling van door een gemeenschap gedeelde algemene waarden of ideeën – over wat goed is en slecht, wat gepast is en ongepast – in handelingsinstructies die geschikt zijn voor en toepasbaar zijn in specifieke situaties, die aangeven wat voorgeschreven en verboden is en wat tolerabel en toegestaan is in een bepaald aspect van gedrag (het beroemde 'vierkant van normativiteit', dat recent nog is uitgewerkt met betrekking tot vertaling in De Geest 1992: 38–40). Normen worden door het individu aangeleerd tijdens zijn of haar socialisatie en dragen altijd de mogelijkheid van *sancties* – daadwerkelijke of potentiële, negatief zowel als positief – in zich. Binnen de gemeenschap dienen normen ook als criteria waarmee daadwerkelijk gedrag wordt beoordeeld. Het mag duidelijk zijn dat het zinvol is om aan te nemen dat normen alleen voortkomen in situaties waarin meer soorten gedrag mogelijk zijn, met als bijkomende voorwaarde dat de keuze uit de normen niet willekeurig is. Waar een norm werkelijk actief en van kracht is, kan men dus regelmatigheid in gedrag in terugkerende situaties van hetzelfde type onderscheiden, waardoor die regelmatigheden ook een belangrijke bron vormen voor elke *studie* die zich op normen richt.

De centrale aard van normen is dus niet alleen metaforisch, in termen van hun relationele positie langs een gepostuleerd continuum van beperkingen. De centrale po-

sitie is van fundamentele aard: normen zijn het sleutelconcept en aandachtspunt bij elke poging om de sociale relevantie van handelingen te verklaren, omdat hun bestaan en het brede spectrum van situaties waarop ze van toepassing zijn (en de naleving die daarmee geïmpliceerd wordt), de belangrijkste factoren vormen die zorgen voor de vestiging en het handhaven van sociale orde. Dit geldt ook voor culturen, of voor elk van de systemen waar die culturen uit bestaan, die per slot van rekening, ipso facto sociale instituties zijn. Uiteraard is gedrag dat zich *niet* conformeert aan heersende normen ook altijd mogelijk. Bovendien maakt het zich niet houden aan de norm de norm zelf niet ongeldig' (Hermans 1991b: 162). Niettemin moet er meestal een prijs betaald worden voor elke vorm van afwijkend gedrag.

Iets om rekening mee te houden wanneer men zich wijkt aan onderzoek naar door normen gestuurd gedrag is dat de normen zelf niet noodzakelijkerwijs identiek zijn aan de talige formulering ervan. De formuleringen weerspiegelen uiteraard wel de *bewustheid* van het bestaan van normen en van hun respectieve belang. Maar er spelen ook andere belangen in mee, vooral de wens om gedrag te *beïnvloeden*, d.w.z. om normen voor te schrijven in plaats van ze te verklaren. Normatieve formuleringen zijn vaak tendentius en moeten dus altijd met een korreltje zout genomen worden.

2 Vertaling als een door normen gestuurde handeling

Vertaling is een soort handeling waarbij altijd minstens twee talen en twee culturele tradities betrokken zijn, d.w.z. ten minste twee reeksen normsystemen die op elk niveau werkzaam zijn. Je kunt dan ook stellen dat de 'waarde' achter vertaling uit twee hoofdelementen bestaat:

- (1) een vertaling is een tekst in een bepaalde taal en heeft dus een plek, bezet een positie, in de aangewezen cultuur, of een onderdeel daarvan;
- (2) een vertaling vormt een representatie in die taal/cultuur van een al bestaande tekst in een andere taal, die onderdeel is van een andere cultuur en daarin een specifieke positie inneemt.

Deze twee vereisten zijn afgeleid van twee bronnen die – hoewel de afstand ertussen in hoge mate kan verschillen – niettemin altijd anders zijn en daarom zelden met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Als normen niet een regulerende kracht zouden hebben, zouden de spanningen tussen die bronnen waar de beperkingen uit voortkomen op een volkomen *individuele* basis opgelost moeten worden, zonder dat er een duidelijke maatstaf was om op af te gaan. Extreem vrije variatie zou daarvan het gevolg zijn, maar daarvan is beslist geen sprake. Integendeel zelfs, vertaaldgedrag binnen een cultuur vertoont vaak bepaalde *regelmatigheden*. Een van de gevolgen daarvan is dat, zelfs al zouden de mensen die in een bepaalde cultuur leven niet in staat zijn om expliciet afwijkingen aan te wijzen, ze het vaak wel in de gaten hebben als een vertaler zich niet aan gesanctioneerde praktijken heeft gehouden.

Het is nuttig en verhelderend gebleken om de keus die kan worden gemaakt tussen de vereisten van de twee verschillende bronnen te beschouwen als een *initiele norm*. De vertaler kan zichzelf onderwerpen aan de originele tekst, aan de normen

324

die in die tekst worden gerealiseerd, of aan de normen die worden gebezigd in de doelcultuur, of dat deel ervan waarin het eindproduct zijn plaats krijgt. Als de eerste positie wordt ingenomen, zal de vertaling overwegend de normen van de brontekst onderschrijven en daarmee de normen van de brontaal en broncultuur. Deze keuze, die vaak ook wordt omschreven als het streven naar een adequate vertaling,² kan ook tot gevolg hebben dat er tot op zekere hoogte afbreuk wordt gedaan aan normen en praktijken uit de doelomgeving, vooral wanneer die buiten het linguïstische bereik vallen. Als daarentegen de tweede positie wordt ingenomen, worden de normsystemen van de doelcultuur in gang gezet. Hierbij treden onvermijdelijk bijna altijd verschuivingen op ten opzichte van de brontekst. De mate van *adequaatheid* van een vertaling in vergelijking tot de brontekst wordt dus bepaald door de mate waarin men zich aan de bronnormen houdt en de *aanvaardbaarheid* wordt bepaald door de mate waarin men de normen die voortkomen uit de doelcultuur onderschrijft.

Het mag duidelijk zijn dat zelfs in een vertaling die in hoge mate op adequaatheid is gericht nog verschuivingen voorkomen. Sterker nog, lange tijd heeft men het voorkomen van verschuivingen beschouwd als een van de ware universalia van vertaling. Maar, aangezien de noodzakelijke afwijking op zich van brontekstpatronen op meer dan één manier gerealiseerd kan worden, wordt de daadwerkelijke realisering van zogeheten obligatoire verschuivingen, in zoverre zij niet willekeurig en dus niet idiosyncratisch is, zelf in feite al door normen gestuurd. Hetzelfde geldt voor alles wat samenhangt met niet-obligatoire verschuivingen, die in het daadwerkelijke vertalen natuurlijk niet alleen maar tot het domein van het mogelijke behoren: deze doen zich altijd voor en vormen vaak de meerderheid van het aantal verschuivingen in elke afzonderlijke vertaalhandeling door mensen.

Men moet de term 'initiele norm' echter niet al te zeer met betekenis overladen. Het initiele karakter ervan komt voort uit de omstandigheid dat zij boven bepaalde normen staat, die behoren tot lagere en dus meer specifieke niveaus. Het soort prioriteit dat hier wordt gepostuleerd is vooral *logisch* en hoeft niet per se samen te vallen met een daadwerkelijke, d.w.z. *chronologische* volgorde van toepassing. Het begrip dient allereerst als een *verklaringsinstrument*: zelfs als er op macroniveau geen duidelijke tendens kan worden aangetoond, kan van elke beslissing op microniveau rekenschap worden gegeven in termen van de tegenstelling adequaatheid-aanvaardbaarheid. Dat wil echter niet zeggen dat in gevallen waar een globale keuze is gemaakt elke afzonderlijke beslissing op microniveau met die keuze in overeenstemming hoeft te zijn. We hebben het dus nog steeds over regelmatigheden, maar niet noodzakelijkerwijs over absolute regelmatigheden. Het is niet realistisch om te verwachten dat die voortkomen, in welk domein van gedrag dan ook.

Daadwerkelijke vertaalbeslissingen (en het resultaat daarvan is wat door de onderzoeker wordt bestudeerd) zullen altijd een ad hoc combinatie of compromis vormen tussen de beide extremen die de initiele norm met zich meebrengt. Toch lijkt het om theoretische en methodologische redenen verstandig om de tegenstelling te handhaven en beide polen als principieel van elkaar onderscheiden te zien: als je ze niet als verschillend in *theoretische* status kunt beschouwen, hoe kun je dan de compromissen die verschillen in graad en soort van elkaar onderscheiden en verklaren?

325

Tot slot, de bewering dat vertaling een door normen gestuurde vorm van gedrag is geldt voor alle vormen van vertaling, en niet alleen maar voor het vertalen van literaire en filosofische teksten en van de Bijbel, de tekstsoorten waarmee de meeste normgerichte studies zich tot nog toe hebben beziggehouden. Onlangs is beweerd en aangetoond, in een al te schetsmatig discussie in *Target* (Shlesinger 1989 en Harris 1990) dat hetzelfde geldt voor *conférencetalken*. Het is overbodig te zeggen dat dit niet betekent dat exact dezelfde voorwaarden van toepassing zijn op alle vormen van vertaling. Sterker nog, de vraag of en hoe ze van toepassing zijn is juist een van de aspecten die onderzocht moeten worden. In principe is de bewering ook geldig voor alle maatschappijen en elke historische periode en biedt zodoende een kader voor historisch onderzoek dat ons ook in staat stelt comparatief te werk te gaan.

3 Vertaalnormen: een overzicht

Niet alleen mag men aannemen dat normen operatief zijn in alle vormen van vertaling, ze zijn ook werkzaam in elke fase van het vertaalproces. Ze vinden dan ook hun weerslag op elk niveau in het product van dat proces. Het is handig gebleken om in eerste instantie een onderscheid te maken tussen twee hoofdgroepen normen die van toepassing zijn op vertaling: *preliminaire* en *operationele* normen.

Preliminare normen hangen samen met twee soorten overwegingen die vaak met elkaar verband houden: overwegingen met betrekking tot het bestaan en de feitelijke aard van een specifiek vertaalbeleid en overwegingen met betrekking tot de directheid van vertaling.

De term *vertaalbeleid* heeft betrekking op factoren die bepalend zijn voor de keuze van tekstsoorten, of zelfs afzonderlijke teksten, die door middel van vertaling op een bepaald tijdstip in een bepaalde cultuur/taal worden geïmporteerd. Er kan van beleid worden gesproken wanneer blijkt dat de keuzes op dit punt niet willekeurig zijn. Er kunnen natuurlijk verschillende soorten beleid van toepassing zijn op verschillende subgroepen, zoals tekstsoorten (bv. literair vs. niet-literair) of individuen of groepen personen (bv. verschillende uitgeverijen) en het verband hiertussen levert vaak vruchtbare grond op voor de zoektocht naar vertaalbeleid.

Overwegingen met betrekking tot de *directheid van vertaling* hangen samen met de tolerantie voor het vertalen uit andere talen dan de uiteindelijke brontaal: is indirecte vertaling überhaupt toegestaan? Bij het vertalen uit welke brontalen/genres/periodes wordt tussenvertaling toegestaan/verboden/getolereerd/geprefereerd? Wat zijn de toegestane/verboden/getolereerde/geprefereerde tussentalen? Bestaat er een neiging/verplichting om aan te geven of een vertaald werk via een tussenvertaling is vertaald, of wordt dit feit genegeerd/gecamoufleerd/ontkend? Als het wordt vermeld, wordt de identiteit van de tussentaal dan ook vermeld? Etcetera.

Operationele normen zijn de normen waardoor de beslissingen die gemaakt worden tijdens de vertaalhandeling zelf gestuurd worden. Ze hebben invloed op de matrix van de tekst – d.w.z. op de wijze waarop het linguïstische materiaal in de tekst zelf gedistribueerd is – en op de opbouw en formulering van de tekst. Zo bepalen ze ook – direct of indirect – de relaties die tussen doel- en bronteksten heersen, d.w.z. datgene

wat waarschijnlijk invariant zal blijven bij de transformatie en datgene wat zal veranderen.

Normen betreffende de matrix kunnen bepalend zijn voor het bestraan op zich van doeltaalmateriaal dat bedoeld is om als substituuft te fungeren voor corresponderend brontaalmateriaal (en dus voor de gradatie van *volheid* van vertaling), voor de plek ervan in de tekst (of de feitelijke vorm van distributie) en voor de segmentering van de tekst.³ De mate waarin naar weglatingen, toevoegingen, veranderingen van locatie en manipulatie van de segmentering in de vertaalde teksten (of in de tekst eromheen) wordt verwezen kan ook door normen worden bepaald, al kan het een ook heel goed voorkomen zonder het ander.

Het spreekt vanzelf dat de grenzen tussen de verschillende verschijnselen die betrekking hebben op de matrix niet altijd duidelijk zijn. Wanneer er bijvoorbeeld grootschalige weglatingen plaatsvinden, gaat dat vaak samen met veranderingen in de segmentering, vooral als de weggelaten passages geen duidelijke grenzen, of duidelijke linguïstische status, hebben, d.w.z. als het niet gaat om integrale zinnen, alinea's of hoofdstukken. Evenzo kan een verandering van locatie vaak ook beschouwd worden als een weglating (op een bepaalde plaats) die wordt gecompenseerd door een toevoeging (op een andere plaats). De beslissing over wat er 'daadwerkelijk' gebeurd zou kunnen zijn is dus afhankelijk van de beschrijving; men is op zoek naar (min of meer overtuigende) *verklarende hypothesen* en niet noodzakelijkerwijs naar 'levensechte' verslagen, waar je hoe dan ook nooit zeker van kunt zijn.

Tekstueel-linguïstische normen bepalen de selectie van het materiaal waarmee de doelttekst wordt geformuleerd of waardoor het oorspronkelijke tekstuele en linguïstische materiaal wordt vervangen. Tekstueel-linguïstische normen kunnen ofwel *algemeen* zijn, en dus van toepassing zijn op het verschijnsel vertaling op zich, of *specifiek*, als ze alleen van toepassing zijn op een bepaald teksttype en/of soort vertaling. Sommige van die normen kunnen identiek zijn aan de normen die gelden voor tekstproductie in het algemeen, maar daar mag men nooit van uitgaan. Dat is ook de methodologische reden waarom geen enkel onderzoek naar vertaling van de veronderstelling mag uitgaan dat de vertaling in kwestie representatief is voor de doeltaal, of voor een algemene tekstuele traditie daarbinnen.

Het is duidelijk dat preliminaire normen zowel logisch als chronologisch voor operationele normen komen. Dat wil niet zeggen dat er tussen beide hoofdgroepen geen relaties bestaan. Ze kunnen elkaar wel beïnvloeden of elkaar wederzijds bepalen. Deze relaties mag men echter geenszins als vaststaand of gegeven beschouwen, het vaststellen ervan vormt een vast onderdeel van elk onderzoek naar vertalen als een door normen gestuurde handeling. Niettemin kunnen we in elk geval veilig aannemen dat de relaties die bestaan te maken hebben met de initiële norm. Het is zelfs mogelijk dat ze die *kruisen* – nog een belangrijke reden om de tegenstelling tussen 'adequaatheid' en 'aanvaardbaarheid' te handhaven als een elementair coördinatenstelsel voor de formulering van verklarende hypothesen.⁴

De functie van operationele normen als zodanig zou je kunnen omschrijven als een model, in overeenstemming waarmee vertalingen tot stand komen, of het nou gaat om de normen die gerealiseerd worden door de brontekst (d.w.z. adequate ver-

taling) plus bepaalde aanpassingen, of zuivere doelnormen, of een compromis tussen die twee. Van elk model dat performatieve instructies levert kun je stellen dat het als een beperkende factor fungeert: het maakt bepaalde keuzes mogelijk, maar sluit andere af. Wanneer men zich volledig aan het eerste standpunt overgeeft, kan men bijgevolg nog nauwelijks spreken van een volledig in de doeltaal gemaakte vertaling. Die vertaling is dan eerder in een soort modeltaal gemaakt, die op zijn best een deel van de doeltaal vormt, en op zijn slechtst een kunstmatige taal is en als zodanig een niet-bestaande taalvariant.⁵ In het laatste geval wordt de vertaling niet *geïntroduceerd* in de doelcultuur, maar er eerder aan *opgelegd*. Wellicht dat de vertaling uiteindelijk een plek voor zichzelf vindt in de doelcultuur, maar aanvankelijk is er zeker geen sprake van een poging om haar aan te passen aan een bestaande 'open plek'. Aan de andere kant, wanneer het tweede standpunt wordt ingenomen, is wat een vertaler in de doelcultuur introduceert (want daarvan is in dit geval nu wel echt sprake) een *versie* van het oorspronkelijke werk, gesneden naar de maat van een al bestaand model.

De kennelijke tegenspraak tussen elk traditioneel concept van equivalentie en het beperkte model waarin wij zojuist beweerde hebben dat de vertaling gegoten is, kan alleen maar opgelost worden door te stellen dat *het de normen zijn die het soort en de graad van equivalentie bepalen die in daadwerkelijke vertalingen zichtbaar worden*. De studie van normen vormt daardoor een wezenlijke stap in het vaststellen van de manier waarop het functioneel-relationale equivalentiepostulaat (zie hoofdstuk 1, sectie 5, en hoofdstuk 3, sectie 6) is gerealiseerd – of het nu in één vertaalde tekst is, in het werk van een afzonderlijke vertaler of een 'school' van vertalers, in een gegeven historische periode, of in welke andere legitime selectie dan ook.⁶ Deze benadering houdt de wens in om het begrip equivalentie, waar verschillende hedendaagse benaderingen (zie bv. Hönig & Kusssmaul 1982, Holz-Måntråri 1984a, Snell-Hornby 1988) juist vanaf willen, te handhaven, maar wel met een essentiële verandering: in plaats van een ahistorisch, voornamelijk prescriptief begrip, moet het een historisch begrip worden. In plaats van naar één enkele relatie, die een telkens terugkerend type invariant aanduidt, moet het verwijzen naar elke mogelijke relatie die men karakteristiek heeft geacht voor vertaling onder een gespecificeerde reeks omstandigheden.

Aan het eind van een volwaardig onderzoek zal hoogstwaarschijnlijk blijken dat de vertaalnormen, en dus de realisatie van het equivalentiepostulaat, allemaal tot op grote hoogte afhankelijk zijn van de positie die vertaling – de activiteit zowel als de producten ervan – inneemt in de doelcultuur. Het is daarom interessant om bij dergelijk onderzoek comparatief te werk te gaan: de aard van de vertaalnormen te vergelijken met de normen die gelden voor de tekstproductie van andere dan vertaalde teksten. Sterker nog, wanneer men vertaling en vertalingen op de juiste wijze wil contextualiseren, is dit soort onderzoek van het grootste belang.

4 De veelsoortigheid van vertaalnormen

De moeilijkheden die men tegenkomt wanneer men probeert om tot een verklaring te komen van vertaalnormen moeten niet onderschat worden. Die moeilijkheden komen echter vooral voort uit twee eigenschappen die inherent zijn aan het begrip

norm zelf en komen dus niet alleen voor in de vertaalwetenschap: de *socioculturele specificiteit* van normen en hun fundamentele *instabiliteit*.

Het hoeft dus beslist niet zo te zijn dat een norm, wat de exacte inhoud ervan ook is, (in de zelfde mate, of hoe dan ook) van toepassing is op elke sector binnen een gemeenschap. Dat geldt nog sterker voor twee culturen, het is zelfs waarschijnlijker dat een norm niet van toepassing is over de grenzen van culturen heen. 'Gelijkheid' is hier vaak slechts toevallig – of anders het resultaat van voortdurend contact tussen subsystemen binnen een cultuur of tussen culturele systemen als geheel en dus een geval van interferentie. (Voor een aantal algemene regels van systemische interferentie zie Even-Zohar 1990: 53–72.) Zelfs dan is het vaak eerder een kwestie van ogenschijnlijke dan van werkelijke identiekheid. Pers slot van rekening wordt aan een norm alleen maar betekenis toegeschreven door het systeem waar de norm deel van uitmaakt en de systemen blijven verschillend, zelfs als het gedrag uiterlijk hetzelfde lijkt.

Daarnaast zijn normen ook instabiele, aan verandering onderhevige entiteiten; niet vanwege een of andere intrinsieke zwakheid, maar vanwege de aard van de normen zelf. Soms veranderen normen erg snel, soms zijn ze langduriger geldig en neemt het proces van verandering meer tijd in beslag. Hoe dan ook, betrekkelijk vaak, en dit geldt ook voor vertaalnormen, vinden er binnen een mensenleven substantiele veranderingen plaats.

Het is natuurlijk niet zo dat alle vertalers passief zijn ten opzichte van die veranderingen. Vaker zullen velen van hen, alleen al door hun activiteiten, bijdragen aan het proces. Hetzelfde geldt voor vertaalkritiek, vertaalideologie (waaronder de ideologie die afkomstig is uit de tegenwoordige academische wereld, die vaak vermomd is als theorie) en uiteraard de vele normbepalende activiteiten van de instituten waar tegenwoordig, in veel maatschappijen, de vertalers worden opgeleid. Bewust of onbewust proberen ze allemaal te interfereren in de 'natuurlijke' loop der dingen en die naar hun eigen hand te zetten. Toch is het succes van hun inspanningen nooit helemaal te voorspellen. Sterker nog, naar de relatieve rol van de verschillende actoren in de algehele dynamiek van vertaalnormen moet men nog steeds gissen, zelfs als het om het verleden gaat, en er is nog veel meer onderzoek nodig om een duidelijk beeld van die rol te krijgen.

Zich schikken naar sociale druk om voortdurend je gedrag aan te passen aan normen die blijven veranderen is natuurlijk verre van eenvoudig en de meeste mensen – waaronder vertalers, de initiatoren van vertaalactiviteiten en de consumenten van hun producten – doen dat maar tot op zekere hoogte. Het komt daarom regelmatig voor dat je in een maatschappij drie soorten met elkaar concurrerende normen naast elkaar kunt waarnemen, waarvan elk zijn eigen aanhangers heeft en die elk hun eigen positie hebben in de cultuur als geheel: de normen die het centrum van het systeem domineren en dus het vertaalgedrag sturen van de zogeheten *mainstream*, daarnaast de overblijfselen van de voorafgaande reeks normen en de rudimenten van de nieuwe normen, die zich ergens in de periferie bevinden. Daardoor is het ook mogelijk om in de vertaalwereld, net als in elk ander domein van gedrag, te spreken – op een niet-geringschattende toon – van vertalers die 'trendy', 'ouderwets' of 'progressief' zijn.

De status van een vertaler kan natuurlijk van tijdelijke aard zijn, vooral als de ver-

329
 taler er niet in slaagt te voldoen aan de veranderende eisen of dat doet in een mate die men onvoldoende acht. Zodoende kunnen vertalers die voorheen 'progressief' waren, wanneer de normen veranderen, al gauw 'trendy' worden en soms zelfs gewoon 'passé'. Evengoed kan het misleidend zijn om dit proces puur als een afwisseling van generaties te beschouwen, vooral als generaties gelijkgesteld worden aan leeftijdsgroepen. Hoewel er vaak correlaties kunnen bestaan tussen iemands leeftijd en diens positie op de as 'gedateerd' – 'mainstream' – 'avant-garde', kunnen en mogen die correlaties niet als onvermijdelijk beschouwd worden, maar zouden ze eerder als beginpunt en kader voor het onderzoek naar actieve normen moeten worden genomen. Het is opmerkelijk dat juist jonge mensen die zich in de eerste fases van hun vertalersloopbaan bevinden, zich aan extreme vormen van epigonisme overgeven: zij lijken zich te gedragen volgens gedateerde, maar nog steeds bestaande normen, te meer zo wanneer zij daarbij gestimuleerd worden door actoren die vasthouden aan gedateerde normen, of dat nu taaldocenten of redacteuren zijn, of zelfs vertaaldocenten.

Uit het feit dat er veelsoortigheid en variatie bestaat, mag men niet afleiden dat er geen normen actief zouden zijn bij het vertalen. Er kan niet meer uit afgeleid worden dan dat situaties in de werkelijkheid vaak complex zijn en dat deze complexiteit eerder erkend dan ontkend dient te worden, als men legitieme conclusies wil kunnen trekken. Zoals ik al eerder heb gesteld lijkt de enige uitweg hieruit, te bestaan in de contextualisering van elk verschijnsel, elk onderdeel, elke tekst, iedere handeling om zo de verschillende normen op zich hun eigen juiste positie en geldigheid te kunnen toeschrijven. Daarom ook is het eenvoudiger weg ondenkbaar, vanuit het standpunt bezien van het onderzoek naar vertalen als een door normen gestuurde activiteit, om alle onderdelen als gelijkwaardig te behandelen en te doen alsof ze dezelfde systemische positie zouden innemen, hetzelfde belang zouden hebben en dezelfde mate van representativiteit zouden bezitten binnen de doelcultuur en tegenover de beperkingen die deze oplegt. Helaas kwam men een dergelijke ongedifferentieerdheid maar al te vaak tegen, wat vaak geleid heeft tot een zeer vaag normatief beeld en soms zelfs tot de absurde bewering dat men helemaal geen normen kon ontdekken. De enige manier om een scherp beeld te krijgen is door verder te gaan dan alleen het vaststellen van 'checklists' van factoren die zich in een corpus zouden kunnen voordoen en door de lijsten te ordenen, bijvoorbeeld al naar gelang de status van die factoren als een kenmerk van activiteiten die men als 'mainstream', 'gedateerd', of 'avant-garde' kan beschouwen.

Dit roept onmiddellijk een andere as van contextualisering op, waarvan de noodzaak tot nu toe alleen nog impliciet is gebleven, namelijk de *historische*. Immers, een norm kan alleen als 'gedateerd' worden gemarkeerd als hij actief was in een *eerdere* periode en als hij in die tijd een andere 'niet-gedateerde' positie had. Evenzeer kan door normen gestuurd gedrag 'avant-garde' geweest blijken te zijn in het licht van een latere houding ten opzichte ervan: een idiosyncrasie die zich nooit heeft ontwikkeld in iets algemener, kan alleen maar een norm in de ruime zin van het woord worden genoemd. Ten slotte is er niets inherents 'mainstream' aan *mainstream*-gedrag, behalve wanneer het als zodanig blijkt te functioneren, hetgeen betekent dat dit ge-

7 'Er bestaat een duidelijk verschil tussen een poging om een verklaring te vinden voor een aantal belangrijke begijnselen die een systeem sturen buiten het domein van de tijd en een poging die de bedoeling heeft te verklaren hoe een systeem werkt, zowel "qua principes" als "in de tijd". Zodra het historische aspect een plaats wordt gegeven in de functionele benadering, moet daar een aantal gevolgen aan verbonden worden. Ten eerste zal men moeten toegeven dat zowel synchronie als diachronie historisch zijn, maar dat het exclusief gelijkstellen van diachronie met geschiedenis onhoudbaar is. Het gevolg is dat synchronie niet kan en mag worden gelijkgesteld met het statische, aangezien op elk gegeven moment, meer dan één synchronische reeks werkzaam is op de diachronische as. Daarom geldt aan de ene kant dat een systeem zowel uit diachronie als uit synchronie bestaat, maar aan de andere kant dat beide afzonderlijk ook een systeem op zich vormen. Ten tweede, als het idee van gestructureerdheid en systemiteit niet langer met homogeniteit wordt geïdentificeerd, kan een semiotisch systeem ook als een heterogene, open structuur worden beschouwd. Het is daarom uiterst zelden een unisysteem, maar noodzakelijkwijjs bijna altijd een polysysteem' (Even-Zohar 1990: 11).

8 Gideon Toury, een van de grondleggers van de doelpoolgerichte benadering van de vertaalwetenschap, was werkzaam als hoogleraar vertaalwetenschap aan de Universiteit van Tel Aviv. Zijn *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995) mag gelden als zijn *magnum opus*. Bovenstaande tekst is een uitgebreid fragment uit het tweede hoofdstuk ervan: 'The Nature and Role of Norms in Translation' (53-69). De vertaling is speciaal voor dit boek gemaakt.

drag ook tijdgebonden is. Wat ik hier wil beweren komt er feitelijk op neer dat historische contextualisering niet alleen een must is bij diachronisch onderzoek, wat wel niemand zal willen tegenspreken, maar dat het evenzeer noodzakelijk is bij synchronisch onderzoek, wat nog steeds een stuk minder voor de hand ligt, tenzij men de benadering van het zogeheten 'dynamisch functionalisme' aanhangt (zie daarvoor de inleiding bij Even-Zohar 1990⁷ en Sheffy 1992).

Tot slot: ook bij vertaling is *niet-normatief gedrag* altijd een mogelijkheid. De prijs voor het kiezen van deze mogelijkheid kan laag zijn, wanneer zich bijvoorbeeld alleen de (cultureel bepaalde) noodzaak voortdoet de tekst te laten redigeren. Maar de prijs kan ook erg hoog zijn, tot zelfs het punt waarop men zijn verworven erkenning als vertaler kwijt kan raken. Dit is precies de reden waarom niet-normatief gedrag in de praktijk vaak een uitzondering is. Aan de andere kant kan men achteraf soms vaststellen dat deviant gedrag tot *veranderingen* in het systeem zelf heeft geleid. Daarom vormt dit soort gedrag een belangrijk onderzoeksgebied, zolang dat gedrag althans wordt aangezien voor wat het echt is en niet zonder onderscheid op een hoop wordt gegooid met de rest. Dit brengt interessante vragen met zich mee als wie het door een cultuur 'toegestaan' is om veranderingen te introduceren en onder welke omstandigheden men kan verwachten dat er veranderingen voorkomen en/of worden geaccepteerd.

Noten

- 1 'In gevallen van benoeming en regulering is het bestaan van normen een *sine qua non*; zonder een norm zijn alle afwijkingen betekenisloos en gelden als een geval van vrije variatie' (Wexler 1974: 4, n.1).
- 2 'Een adequate vertaling is een vertaling die in de doeltaal de tekstele-relaties van een brontekst realiseert zonder daarbij inbreuk te doen op haar eigen linguïstische [basis]systeem' (Even-Zohar 1975: 43).
- 3 De bewering dat de beginselen van segmentering volgens een *universel* patroon verlopen is niet meer dan een hersenspinsel van sommige tekstwetenschappers die vastbesloten zijn om zoveel mogelijk universele principes te ontdekken. In werkelijkheid hebben er altijd diverse tradities (of 'modellen') van segmentering bestaan en de verschillen daartussen hebben altijd gevolgen voor vertaling, of men er nu rekening mee houdt bij de segmentering van de doeltaal ofwel die negeert. Zelfs met de segmentering van heilige teksten als het Oude Testament hebben vertalers vaak geknoeid, meestal om de segmentering meer in overeenstemming te brengen met de gewoontes in de doeltaal en op die manier de vertaling aanvaardbaarder te maken.
- 4 Zo is het bijvoorbeeld in sectoren waar het streven naar een adequate vertaling marginaal is, zeer waarschijnlijk dat indirecte vertaling gebruikelijk is en soms misschien zelfs wordt geprefereerd boven directe vertaling. Daarentegen is een norm die tussenvertaling verbiedt eerder verbonden met een initieel norm die dicht bij de pool van adequatheid ligt. Als onder dergelijke omstandigheden toch nog van een tussenvertaling gebruik wordt gemaakt, zal dat verhuuld gebeuren, als het niet al ontkend wordt.
- 5 En zie, in dit verband, Izre'el's 'Rationale for Translating Ancient Texts into a Modern Language' (1994). In een poging om tot een methode te komen voor het vertalen van een Acadische mythe die in een orale voorstelling voor een modern Israëliësch publiek gespeeld zou worden, wil hij kennelijk een 'gevoel van ouderheid' combineren met een 'modern gevoel' in een tekst die heel simpel en makkelijk te begrijpen zou zijn wanneer je een groot aantal lexicale eenheden uit het *Bijbel's* Hebreeuws zou gebruiken in *Israëliësch* Hebreeuwse grammaticale en syntactische structuren. Waar 'het lexicon [...] een oude smaak aan de tekst zou geven, zou de grammatica een moderne perceptie mogelijk maken'. Hieraan kan worden toegevoegd dat dit het volmaakte spiegelbeeld is van de manier waarop Hebreeuwse vertalers gesproken Hebreeuws in hun teksten begonnen te gebruiken: lexicale eenheden uit de gesproken taal werden geplaatst in grammaticale en syntactische structuren die gemarkeerd waren als varianten uit de schrifttaal (Ben-Shahar 1983); ook hier was sprake van 'nieuw' geplaatst in 'oud'.
- 6 Zie ook mijn bespreking van 'Equivalence and Non-Equivalence as a Function of Norms' (Toury 1980: 63-70).